

nyaran játékos formája iránti vonzalom (*Veres Péter, A tervehalmozó, Rímkovács, Naftalin-kabát*). Többről van itt szó az egyszerű realitásérzéknél, ez már a tárgyilagosságmérés, a józan „bemérés” lírában különösen ritka adománya. A felületes szemlélet valóban rímkovácsolást, tanáros verscsinálást gyaníthat költészetének egyik legáltalánosabb jellemvonásában, amely igazában egy különösen fogékony intellektus számvetésének keserű tudomásulvétele. Így épülhet össze egyre szervezettebben pályája második felében költészetének előbb még inkább párhuzamosan futó két vonulata: a mítoszigény szilárd tárgyakat kap, a lényegéig megismert valóság pedig mitikus vonásokat ölt. Bár a két tendencia metszéspontja a személyes helyzetnek egyetemesebb léthelyzetként való megrajzolása, a koncentráció ott van a társadalmiságot közvetlenebben hordozó versekben is. A korábbiakban, például a méltán híres *Országúti esküvő*ben már talán nem visszhangzik annyira a pozitív érték, a tudatosan vállalt regionalitás; jóllehet a mindenkor vidéki, különösen a debreceni irodalom számára ennek sem szabad megfakulnia. A későbbi darabok hangsúlyozottan országos társadalmi problematikájának viszont tanulságai lehetnének a mai magyar líra számára is (*Isten követje, Itáliához*).

Mindez összefügg költészetének újabb gyarapodásával, a jelen történelmére való ablaknyitással. Kétségtelen, a harmincas-negyvenes évek fordulóján a túlzott nyitottság, a történelmi eseményekre adott azonnali és közvetlen válasz, kiindulópontjában és végeredményében hibásnak bizonyult. Gulyás Pál magyarság-verseiben azonban mindvégig szerepelt egy nagyon lényeges összetevő, a kelet-európai népek „tejtisztviselésé”-nek Petőfi és Ady nyomán kialakított eszméje. Talán nem lett volna eretnokség, ha a kötet — megfelelő jegyzet kíséretében — két versét (*Ady szobra elé, Kassa kapui előtt*) közli, hazafiság és internacionalizmus gyakorlatban sokszor nehezen kiküzdhető egységének sajátos változataként. Úgy még egy erős hajszályökérrel kapcsolódna Gulyás Pál költészete mai irodalmi köztudatunkba e kis kötet eredményeképpen is. (*Móra, 1971.*)

KUN ANDRÁS

Kísértet járja be a földet

DÉRY TIBOR: KÉPZELT RIPIORT EGY AMERIKAI POP-FESZTIVÁL RÓL

Magára adó irodalomtörténész nem veheti alapul ítéleteiben a szerzők vallomáseit — szól az ismétlődő figyelmeztetés. — Persze, persze — válaszolhatjuk —, a mű függetlenül alkotójától, „könyv beszél — kutya ugat”, de azért (bármennyire is tiszteljük, magunkévá tesszük a műközpontúságot) az a szegény író is sejthet valamit a saját könyvei jellegéről, értékéről — esetleg éppen áltudatával jellemzi művét, önmagát. Egy irodalomtörténésznek adott friss interjúban Déry Tibor a legjelentősebb könyvének a legutóbbi megjelenetet, *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* című kisregényét nevezi — a rá jellemző, rendkívül rokonszenves ön-íroniával hozzátéve e véleményhez: „bár valószínűleg ebben nincs igazam”. Semmi sem indokolja tehát, hogy vitába szálljunk a hetvennyolcadik évébe lépett, s a mai magyar irodalomnak napjainkban is a legtöbb meglepetést szolgáltatató szerzővel. Déry Tibor ugyanis változatlanul, irigyelni valóan fiatal: nemcsak azzal, hogy vállalja ifjúkori avantgarde prózáját, verseit, drámáit, hanem főképpen azzal, ahogy benne él a mában — a hatvanas, hetvenes években. *Ítélet nincs* — írta nemrég önéletrajzi emlékezése fölé, s ebben a korról és kortársakról mondott ítéleteket tartalmazó könyvében sem az öregember önszépítő emlékeit elevenítette fel; műve jelenkoriságára a legfőbb bizonyíték a heves, indulatos fogadtatás. És most itt az új Déry-

könyv („vékony termete” ellenére is „a legjelentősebb”), amely kifejezetten az ifjúságnak s az ifjúságról szól.

Déry ismerőinek tulajdonképpen nem meglepetés a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*. Nem is kell feltétlenül *A kéthangú kiáltás* korába visszatérnünk, elég felidézni a G. A. úr X-ben emberiség gondját, hogy megértsük: műfaj- és stílusváltásaiban is mennyire következetes, mennyire egyetemes és mennyire magyar 20. századi irodalmunknak ez a hatalmas egyénisége. A makacsul népieskedőket, a jelképes erejű Illyés—Déry barátságáról tudomást nem vevőket meglepheti, hogy épp *A képzelt riport* alkalmából említjük együtt szerzőnk egyetemességét és magyarságát; ugyan mi köze lehet a kaliforniai Mick Jagger-beathangverseny bódult tömegének a magyar sorsproblémákhoz? A két főszereplő (vagy mondjuk inkább úgy: a legtöbbet szereplő), József és Eszter otthonról hozott magyar anyanyelve kevés volna bizonyításként. Ha azonban talajvesztésüket a nyilvánvalóan több szálból fonódó összefüggésrendszerben nézzük, a gondolattársítások érintik a disszidensszemléletet, de azon túlmenően, e századi általánosításban az eszménytelenség, eszményvesztettség, az értelem nélküli emberi lét tragédiáját. A montanai örület, az idecsődült, beatzenével és kábítószerrel ideig-óráig megváltást kereső háromszázezer ember: szimptóma, amelynek leírására e „riport” vállalkozik. Ám több-e vagy kevesebb a „képzelt riport” közismert, hétköznapi rokonánál? Déry művészetében feltétlenül több, mert a képzeletet megmozgató, apokaliptikus leírás észrevétlenül diagnózissá teljeseedik — ezzel érdemel ki előkelő helyet a pontos diagnózisokban nem szűkülődő Déry-életműben.

Az író s a könyv paradoxonjait egyetlen mondatban összegezhethjük: monologizáló párbeszéd a bennünk levő külvilágról. Déry persze nem logikai absztrakciókban fogalmaz, vagy ha igen, finoman leplezi őket, árnyalásaival figurát, helyszínt, hangulatot jellemez. „Ahány szóló-beszélgetés itt, Montanában premier planban elhangzott, egy hatalmasan zúgó hangfüggöny háttérére volt hímezve, mellyel a háromszázezes embertömeg kerítette körül magát, a külvilág ellen védekezve. Nem tudták, hogy a külvilág bennük van. Mint ahogy az eső is behatolt, mert még mindig esik. Esik eső karikára, Kossuth Lajos kalapjára.” Azt hiszem, fölösleges bizonygatnunk, hogy az írónia nem Kossuth Lajost célozza, hanem azt az érzelgős-romantikus álhazafiságot, amely nem képes megakadályozni a Józsefeket, hogy a montanaihoz hasonló, kábítószeres pop-fesztiválokba keveredjenek. Mert József is, Eszter nyomában járva, akarva-akaratlanul tanúja, részese lesz a menekülő gyönyörkerekesnek — s e jól bevált „reporteri fogás” révén (mely egyben a kisregény pszichológiai rétegzettségét biztosítja) egyszerre lehetünk külső szemlélői és szenvedő alanyai az eseményeknek.

A *Képzelt riport* epikai hitelének ez a titka. Déry nem kívülállóként, hetvenhét év tapasztalati fölényével utasítja vissza a teenager és a „harmincéves aggasztánok” új-isten-keresését (Mick Jaggerben vélik megtalálni: ő ül majd „a feltámadás napján a harsonaszó után az Úr jobbján”, „az Isten fia helyén, mikrofonnal a szája előtt énekel”); József autóján utazva, meg akarja ismerni őket, „e szabadságba szerelmes árnyakat, kik inkább a halálfélelem kínjait választják, mint a köznapok unalmát”. Józseftől idegen a boldogság- és szabadságkeresésnek ez az útja („Járjam inkább a poklot, de tiszta öntudattal”), s idegen marad az a „közösség”, amelynek tagjai nem belépni akarnak, hanem kilépni a társadalomból. Pedig lázadásukban rokonszenves motívumokra is talál, például az Ábrahám-komplexus, a feltétlen engedelmisség visszautasításában. („A saját fiát se restellte volna levágni, mint egy mangalicát, a vén kujon, csupa csurgatott engedelmisségből, no igen, gyávaságból... Félelem és engedelmisség: én kushadok, te kushadsz, ő kushad. Hulló csillagok után futni?... ugyan hova gondolsz, mélyen tisztelt őslény, aki már csak saját zavarodottságát hordozza körbe, mint egy választási plakátot.”) Az összkép mégis irtóztató; a montanai fesztivál végén, mely Eszter kábítószeres halálát s József súlyos sebesülését hozza, az egyik „épen” túlélő szereplő mondja: „Egy kísértet járja be a földet, visszanyesett ösztönökkel s elferdült értelemmel, melyek egyszeregre nem juthatván, belülről falják üressé minden tisztos szándékunkat és cselekedetünket.”

Szomorú párhuzam, ha arra a stiláris (tudatos?, tudatalatti?) megfelelésre gondolunk, mely több mint egy évszázada így él a magyarul olvasók emlékezetében: „Kísértet járja be Európát...” Az a „kísértet” a nagy többségnek a szabadulás ígérete volt, Montana viszont a másik véglet, a nincs visszaút.

Ez a mondatnyi villanás fényt vet a *Képzelt riport* bonyolult gondolati-stiláris rétegeire. Idézzünk csak egyetlen képsort, a kisregény első lapjairól. József Montana felé haladó autójára különös felhők vetnek árnyékot. „Hol szétszaggatták az ég tengerét, hol épp csak bepettyezték, hol olyan áradással zúdultak rá, hogy árnyékuk, ameddig a szem ellátott, az egész síkságot befullasztotta.” Felhők? Madarak. Egy régi Déry-versből térnek vissza, noha a világ ma inkább Hitchcock filmjéből ismeri őket. A gyökerek azonban mélyebbre nyúlnak: „Mondják, hogy Ninive pusztulásakor akkora madárrajok vonultak az elítelt város fölé, hogy elsótétítették a napot.” De a végtelen autósor közelebbi (ebben az új ellenutópiában ezerérvnyire távolított) asszociációkat is kivált: „A kipufogók sűrű benzingőzében egy gyalogos gyerek vagy kutya megfulladt volna, mint ezer évvel ezelőtt a zsidók és cigányok a hitleri autóbuszokban, melyeknek kipufogó csövét a kocsik belsejébe vezették föl.” E sokféle motívum mégis csupán közbeékelés, amely nem zavarja a „riport” természetes menetét.

Déry „riportjának” természetes menete persze nem azonos az idézőjel nélküli riportéval: noha kerek történetet kapunk, szabályos, realista indítással és zárással, a két szélső pont között rendhagyó, furcsa struktúráját találjuk monológoknak és párbeszédeknek. Az autóra felkészülő fiú és József közötti beszélgetés még „normális” párbeszédnek indul, de nemsokára már József Józseffel „beszélget”, majd az országúton autója elé kerülő óriáskigyóval, hogy aztán a kérdések és válaszok külön-külön struktúrái is felbomoljanak, egymásba ömöljenek, a mondatok szintagmákra, szavakra essenek szét, amikor pedig alanyi és állítmányi rész együtt is marad, a gondolatjelek cserélik fel jól megszokott helyüket. („— Nem — mondta József — bírom.”; „— Kivel szökött — kérdezte Manuel — meg?”; „— Lehet, hogy — mondta József — előlem.”) A látszatpárbeszéd, melyekből hiányzik az egyik fél, a meghallgató, a hallgatóság, monoton elbeszéléssé állnak össze. A monotoníát, az automatizmusok eluralkodását Déry telibe találó stiláris ellenszépességekkel hangsúlyozza. (Például: „— Nem, Renét csak itt ismertük meg, *mondta* Marianne — *mondta* József. — Reggel óta, *mondta* Marianne, amióta megismertük, ez már a második adagja, *mondta*. Persze, innét már csak egy lépés az intravénásig, *tudjuk, mondta*.”) Helyenként felélénkül, pattogóbbá válik az elbeszélés ritmusa, rendőrségi kihallgatásfoszlányok ékelődnek be a történetbe, a „beszélgetésbe”; később a kihallgató s a bíró mi magunk leszünk — a bűnügyi részletekről a lélektaniakra és társadalmiakra terelődik így a figyelem.

Nyugtalanító „képzelt riportját” az író nem muszájoptimizmussal, ám olvasói lelkiismeretünket, erkölcsi igényeinket valamiképpen mégis kibékíteni akaró fináléval rekeszti be: „De voltunk néhányan, talán hatvanan-nyolcvan a háromszáz-ezerből, akik elhatároztuk, hogy eltakarítjuk az égig büzlő szemetet; addig nem megyünk haza, amíg be nem gyógyítjuk a föld sebeit, ahogy egyikük *mondta*.” Vagy talán ez az arány újabb groteszk fintor volna?

Ebben a lezáratlan bizonytalanságban nagy és jellemző alkotás a próza új útjait kutató *Képzelt riport*. (*Szépirodalmi, 1971.*)

KANTOR LAJOS